

vooral dus in de economische verhoudingen, — daarnaast in overgeleverde gemeenschappelijke tradities.

§ 11. Dit zijn de hoofdzaken van het historisch materialisme. Uit deze leer volgde de noodzakelijkheid, de economische structuur der tegenwoordige kapitalistische maatschappij te onderzoeken, en wel als een zich voortdurend tot nieuwe vormen ontwikkelend organisme; de uitkomsten, die alleen ons de geschiedenis van onzen tijd kunnen doen begrijpen, zijn in MARX' hoofdwerk „Het Kapitaal” te vinden. Uit deze zelfde leer volgde ook de beteekenis van den klassenstrijd, die reeds voor dien tijd door de Engelsche arbeiders gevoerd werd. Hij is niet slechts een strijd om een grooter aandeel in het maatschappelijk produkt, maar tegelijk een strijd om de heerschappij. De ontwikkeling van het kapitalisme — de concentratie van het kapitaal — maakt de kapitaalbezitters, te voren de leiders der produktie en daarom ook de heerschende klasse, steeds meer tot overbodige funktielooze dividendtrekkers, tot parasieten. De produktie zelf wordt door de geweldige ontwikkeling der technische produktiekrachten steeds meer zeer productief grootbedrijf, d. i. gemeenschappelijk bedrijf van de daarin meewerkenden: arbeiders, technici, directeuren. Ze kan zich echter niet tot werkelijk maatschappelijke produktie ontwikkelen omdat de kapitaalwinst het motief der produktie is. Deze heerschappij der kapitaalbezitters over de produktie, waar zij steeds meer buiten staan, en hun toeëigening van het grootste deel der vruchten berust op het geldende recht, dat privaateigendom der produktiemiddelen meebrengt. Dit recht wordt gehandhaafd en een verandering verhinderd door de politieke heerschappij der kapitalistenklasse. De arbeidersklasse, die onder dezen toestand sterk te lijden heeft, moet derhalve den klassenstrijd voeren ter verovering van de staatsmacht, die, naar den fellen tegenstand der heerschende klasse te oordeelen, slechts door een politieke revolutie kan plaatsgrijpen. Daarmee wordt de weg geopend voor nieuwe wetten en een nieuw recht, die voor de ontwikkeling eener maatschappelijke, ten bate van de geheele maatschappij komende produktie, d. i. eene socialistische produktie, de baan vrij maken.

Met deze leer heeft dus MARX aan de arbeidersklasse den oorsprong en het doel van haren strijd verklaard. Daarmee is het Marxisme de theorie van de sociaal-demokratische arbeidersbeweging geworden.

DR. A. PANNEKOEK.

Het was een onbewaakt oogenblik waarop ik er toe kwam voor „Pro en Contra” eene critische beschouwing toe te zeggen over het marxisme. Het bestek toch waarbinnen de verhandelingen in deze verzameling gehouden worden, is — hoe juist gezien, op zich zelf genomen, de eisch der korthed ook moge wezen — nauwlijks voldoende voor een overzicht van MARX' wijsgeerig-economisch stelsel; eene critische behandeling van dat stelsel in zóó kort bestek saamgedrongen kan niet anders zijn dan onvolledig en zelfs op de hoofdpunten weinig meer dan aanstippen waar de zwakke punten zijn te vinden.

Intusschen, belofte maakt schuld; ik moet mijzelf executeeren. Daarbij heb ik althans het voordeel dat den veroordeelde in den regel niet is gegund: zelf den omvang mijner executie te kunnen bepalen. Hiervan wensch ik een ruim gebruik te maken door al aanstonds de door MARX uit de grondslagen van zijn stelsel afgeleide bewegingswetten der kapitalistische maatschappij buiten het kader dezer bespreking te stellen. Over bedrijfsconcentratie en vermogensaccumulatie, over de loop der loonen, over vrouwen- en kinderarbeid, over veranderingen in de werkloosheid, over de „Verelendings”-theorie en wat met een en ander samenhangt, zal men in de volgende bladzijden niets vinden.

Men kan mij met recht toevoegen, dat ik op deze wijze het onderwerp vrijwel halveer en niet het kleinste stuk afsnijd. Deze opmerking moet ik beamen; doch waar van mij geen critische catalogus van tot het marxisme behoorende onderwerpen doch eene critiek op het stelsel zelf werd verlangd, was onder de gegeven omstandigheden het uitwijzen van alles wat niet tot de grondslagen van het stelsel behoort zeker van twee kwaden het minste.

Zelfs het wel tot de grondslagen behorende leerstuk van den klassestrijd zal ik slechts zeer ter loops bespeken. Ik kan ten aanzien van dit hoofdpunt verwijzen naar een tweetal artikelen, zeer onlangs door mij geschreven in de *Vragen des Tijds*, welke ongeveer tegelijkertijd met deze aflevering van *Pro en Contra* ook als afzonderlijke brochure het licht zullen zien.

Het stelsel van MARX is een uit zeer heterogene bestanddeelen tot één compacte massa gekneet geheel. De begripsfilosofie van HEGEL; het materialisme van FEUERBACH; de communistische ideeën van FOURIER en OWEN; de „philosophie positive” van DE SAINT-SIMON en COMTE met de daarin sterk naar voren komende idee van de maatschappelijke evolutie, van „l'orde dans le progrès” en „le progrès dans l'ordre”; het anarcho-socialisme van PROUDHON met zijn streven naar herstel van de „natuurlijke” waardewet; de klassiek-liberale waardetheorie van RICARDO; — ziedaar de bouwstoffen waaruit MARX, met medewerking van ENGELS, zijn wijsgeurig-economisch gebouw heeft opgetrokken.

Het fundament hiervan is het historisch-materialisme. Deze geschiedbeschouwing heeft MARX tot de zijne gemaakt, na onder FEUERBACH's invloed zich aan HEGEL's begripsfilosofie te hebben ontworsteld en tot het natuurwetenschappelijk materialisme te zijn bekeerd. MARX heeft het natuurwetenschappelijk materialisme met een sociaal materialisme willen aanvullen en afronden. Bij MARX en ENGELS staat de sociaal-materialistische opvatting dan ook in het nauwste verband met de materialistische natuurfilosofie. Innerlijk is dat verband intusschen minder sterk dan veelal gemeend wordt.

Het natuurwetenschappelijk materialisme kent den geest slechts als eigenschap en uiting van de stof, het denken slechts als een afscheiding van de stoffelijke hersencellen. Het meent het geestelijk leven te hebben verklaard door het terug te brengen tot veranderingen welke in die hersencellen plaats vinden. Al is MARX van deze sedert lang in aanzien sterk afnemende opvatting omtrent de verhouding van geest en stof tot zijn maatschappelijk materialisme gekomen; dit neemt niet weg dat dit maatschappelijk materialisme met het natuurwetenschappelijke slechts in verwijderd verband staat.

Het maatschappelijk materialisme, het als historisch-materialisme bekende leerstuk van MARX en van zijne orthodoxe volgelingen, verklaart het denken en daarmee ook het handelen van individuen en groepen in de maatschappij uit de matrieele omstandigheden,

de economische toestanden, waaronder deze individuen en groepen in de maatschappij leven. In het maatschappelijk leven is de begeerte naar economische goederen alles-overheerschend. Vandaar dat voor de verklaring van het maatschappelijk gebeuren alle andere invloeden ondergeschikt zijn aan en, bij voldoende kennis, in de laatste ontleding teruggebracht kunnen worden tot dien der economische toestanden. Deze economische toestanden nu worden op hun beurt bepaald door het peil waartoe de goederen-productie is geklommen. Het peil der productietechniek bepaalt niet alleen *wat* maar vooral *hoe* voortgebracht wordt, in welke verhouding de aan de productie deelnemenden staan tot de productiemiddelen en tot elkander. De verhoudingen, welke bij een bepaald ontwikkelingsstadium der productiemiddelen noodzakelijk zijn, worden door recht en moraal gesanctioneerd. Doch recht en moraal hebben hierbij slechts schijnbaar een zelfstandige betekenis. In werkelijkheid zijn deze ideologische voorstellingen niet anders dan de vormen waaronder de noodzakelijkheid der maatschappelijke verhoudingen, gelijk die door het ontwikkelingsstadium der productiewijze wordt bepaald, aan de onder die verhoudingen levenden bewust wordt. De ideologische voorstellingen omtrent godsdienst, recht, moraal, kunst, worden derhalve in het historisch-materialisme niet genegeerd, maar daaraan wordt oorspronkelijke betekenis onzegd. De ideologieën hebben haar kracht niet uit zich zelve, zij ontleenen die aan de economische toestanden waaruit zij zijn gesproten en waartoe zij zijn terug te brengen.

Welk een sterk materialistischen bijmaak dit maatschappelijk-economisme ook heeft en hoe onmogelijk het ook zij — zonder verwatering tot onherkenbaarheid toe — deze beschouwing omtrent de grondoorzaken van het gebeuren in de maatschappij van godsdienstig standpunt te aanvaarden; — van het natuurwetenschappelijk materialisme verschilt het hemelsbreed.

Zeker, wie dit materialisme aanvaardt zal er allicht gemakkelijker toe komen zich ook bij zijn maatschappelijken tegenhanger aan te sluiten. Maar ook wie het dualisme van geest en stof ontkent en beide opvat als de twee verschijningsvormen van het in zich zelf één en ondeelbare en in zijn wezen voor ons ondoorgrondelijke *zijn*, en zelfs wie — zonder den oorsprong van alle dingen te zoeken in een boven de menschheid troonend opperwezen — het dualisme van geest en stof aannemend, de stoffelijke veranderingen

verklaart als verschijningsvormen van de daarachter verborgen wijzigingen in geestestoestanden, — zij allen kunnen het historisch-materialisme aanvaarden. Hun overtuiging over de verhouding van geest en stof en van denken en zijn, zal hun op zich zelf echter evenmin beletten dit maatschappelijk materialisme als onjuist of eenzijdig te verwerpen.

Het historisch-materialisme is in de eerste plaats veel minder materialistisch dan het schijnt. Het leidt wel is waar alle ideologieën, alle overtuigingen en gevoelens over godsdienst, moraal, recht kunst in laatste ontleding terug tot den invloed der economische toestanden, waaronder die ideologieën zijn opgekomen en zich ontwikkeld hebben, maar die economische toestanden zelf doet het bepaald zijn door den stand der productietechniek. Welnu, het staat wel onomstootelijk vast dat deze in de eerste plaats afhangt van aard en graad van ontwikkeling van den menschelijken *geest*. De productiemiddelen zijn zelve arbeidsproducten en wel producten van hooger en geestelijken arbeid. De machine ontleent haar waarde van de productie niet aan de hoeveelheid handenarbeid die daaraan is ten koste gelegd, maar aan de geestesinspanning welke aan de materiele vervaardiging is voorafgegaan en waarvan het resultaat in de schijnbaar doode doch met en door den geest van den uitvinder of reproducent bezielde constructie is gematerialiseerd.

Niemand heeft de primaire beteekenis van den geestesarbeid in het menschelijke arbeidsproces beter uitgedrukt dan MARX zelf. „Een spin verricht werkzaamheden welke op die van den wever gelijken, en eene bij beschaamt door den bouw harer cellen menigen menschelijken bouwmeester. Wat echter van den aanvang af den slechtsten bouwmeester van de beste bij voordeelig onderscheidt, is dat hij de cel in zijn hoofd gebouwd heeft, vóór hij haar in was bouwde. Aan het eind van het arbeidsproces komt een resultaat te voorschijn, dat bij het begin daarvan reeds in de voorstelling des arbeiders, derhalve reeds als ideëel voorhanden was. Hij bewerkt niet slechts een vormverandering in het natuurlijke; hij verwezenlijkt in het natuurlijke tegelijk zijn doel, waarvan hij weet dat het de wijze van zijn doen als wet bepaalt en waaraan hij zijn wil onderwerpen moet”.

Wat MARX hier terecht als het kenmerkende aanwijst ook van den eenvoudigsten menschelijken arbeid, geldt in verhoogde mate

voor den zoo buitengemeen ingewikkelden en fijnbewerktuigden, voor leeken vaak aan het wonderbaarlijke grenzenden machinebouw.

Als — gelijk het historisch-materialisme ons leert — alle ideologieën bepaald worden door de economische toestanden waaronder diegenen leven, die deze ideologieën zijn toegedaan; als daarnaast die economische toestanden weer bepaald worden door de productietechniek, ontzinkt aan het historisch-materialisme bij eenig nadenken zijn schijnbaar zoo hechte materialistisch-economische grondslag.

Immers vooruitgang in de productietechniek is niet denkbaar zonder vooruitgang in de geestesontwikkeling van het volk in technische richting, en deze laatste vooruitgang is weer niet denkbaar zonder algemeene verhooging van het peil der geestesontwikkeling, zonder vooruitgang in het denken in het algemeen. Zoo komt men ook hier tot het oude probleem van de kip en het ei. Er is een nauwe samenhang en een voortdurende wisselwerking tusschen economische toestanden en het geestelijk ontwikkelingspeil. Eene oplossing van het probleem, welk element in die wisselwerking het primaire is, geeft ons ook het historisch-materialisme niet, n'en déplaie de groote verzekerdheid waarmede het pleegt op te treden.

Wie tot eenig practisch resultaat komen wil omtrent de waarde van het historisch-materialisme voor de verklaring van het gebeuren in de maatschappij zal verstandig doen, zich buiten dat wijsgeerig doolhof te houden en dezen boom niet te onderzoeken op zijn wortel maar aan zijne vruchten.

Gaat men aldus te werk, dan moet men wel tot de slotsom komen dat het historisch-materialisme, al heeft het een zeer problematieke waarde als poging tot wijsgeerige verklaring van de grondoorzaken van het maatschappelijk gebeuren, als werkmethode voor den historicus, mits hij zich van dogmatische excesses weet vrij te houden, groote voordeelen biedt.

Als reactie tegen het veel te uitsluitend letten op ideologische motieven, in welke richting voorheen vrij algemeen gezondigd werd, heeft het historisch materialisme zeer nuttig gewerkt. Doch wat in deze richting te doen was, is vrijwel gedaan. Onder de ernstige geschiedschrijvers is er wel geen enkele meer, die meent de economische toestanden en motieven bij de verklaring der gebeurtenissen, welke hij beschrijft, „en bagatelle” te kunnen behandelen.

Ook zij die het historisch-materialisme niet aanhangen, loopen in onzen tijd meer gevaar van te eenzijdig te letten op de economische motieven dan om — gelijk voorheen — in de tegenovergestelde fout te vervallen.

De vraag is alleen nog of het aangaat, de maatschappelijke gebeurtenissen in laatste ontleding geheel tot economische motieven terug te brengen, gelijk de orthodoxe volgelingen van MARX dit — zelden met groot succes — trachten te doen. Dit nu is, gelijk reeds volgt uit het hierboven betoogde, een wanhopig pogen, waarbij men, als men met zijn redeneering niet halverwege ophoudt, onvermijdelijk in een vicieuze cirkel blijft ronddraaien.

Men kan echter de onhoudbaarheid van dit eenzijdig economisme ook wel op andere wijze aantonen.

Onder de motieven die het handelen van in eene maatschappij levende menschen bepalen, behoort stellig dat der bevrediging van de behoefte aan economische goederen tot de meest algemeen geldende en krachtigste. Bij de allengs groeiende en zich ontwikkelende organisatie der maatschappij is het dan ook in de eerste plaats het economisch leven dat om organisatie vraagt en dat organisatie erlangt. Hoe lager het maatschappelijk ontwikkelingsstadium is, hoe meer de energie harer leden door den arbeid noodig voor de bevrediging der economische behoeften wordt in beslag genomen.

Eene maatschappelijke organisatie, uitsluitend gericht op de bevrediging der economische behoeften en begeerten, is nergens en op geen enkelen trap van maatschappelijke ontwikkeling waar te nemen. Mogen al organisaties ten dienste van systematische geestesontwikkeling en ter bevordering van kunsten en wetenschappen eerst op een betrekkelijk hoog ontwikkelingsstadium ontstaan, het godsdienstig leven vraagt reeds in de primitiefste maatschappijen zijne organen. Hoe hooger de maatschappelijke ontwikkeling stijgt, hoe sterker en in hoe bonter schakeering zich extra-economische behoeften en begeerten doen gelden, maar ook hoe meer tijd en hoe meer energie er overblijft, nadat de bloot economische behoeften, de behoeften aan voedsel, kleding en huisvesting, zijn bevredigd.

Aan de noodzakelijkheid om voor en boven alles te zorgen voor de bevrediging der economische behoeften harer leden, ontkomt geen enkele maatschappij. Maar terwijl het maatschappelijk

leven aanvankelijk schier geheel aan de bevrediging dezer onafwijsbare behoefte is gewijd, komt bij hoogere ontwikkeling de maatschappij allengs vrijer daartegenover te staan in dezen zin, dat de bevrediging der economische behoeften een allengs kleiner deel der beschikbare maatschappelijke denk- en arbeidskracht vordert.

Economische vooruitgang bestaat in toenemende dienstbaarmaking der natuur aan de menschelijke behoefte aan stoffelijke goederen. Die toenemende dienstbaarmaking geschiedt op tweeërlei wijze: 1°. door gebruikmaking van natuurproducten en natuurkrachten, waarvan voorheen niet bekend was dat zij voor de goederenproductie aangewend konden worden, 2°. door bij de samenwerking van natuurkrachten en menschelijken arbeid in de goederenproductie, het hoofdelement allengs meer te verleggen naar de natuurkracht, zoodat hetzelfde economisch resultaat verkregen wordt met eene allengs kleineren inzet van menschelijke arbeidskracht.

Het allengs meer en allengs volkomener beheerschen van verschillende natuurkrachten maakt eene bevolkingstoename mogelijk waarvan bij een lager stadium van technische ontwikkeling geen sprake zou kunnen zijn. De bevolking, welke de beschaafde natiën thans tellen, zou bij den stand der productietechniek van een eeuw geleden onmogelijk zijn geweest.

Het bereiken van allengs grooter productie-resultaat met den inzet van een gelijke hoeveelheid menschelijke arbeidskracht stelt, niettegenstaande de groote bevolkings-toename, steeds meer menschelijke energie vrij van de nastreving van economische doeleinden en beschikbaar voor de bevrediging van andere en hoogere dan economische behoeften.

De economische behoefte heeft namelijk deze eigenaardigheid dat zij wel is waar onafwijsbaar bevrediging eischt, maar ook spoedig verzadigd is. Al heel vroeg begint dan ook de bevrediging der economische behoefte zich te paren aan die der bevrediging van kunstzin. Vooral bij kleding en huisvesting vertoont zich dat verschijnsel reeds op een spoedig intredend ontwikkelingsstadium. Maar eigenaardig en opmerkelijk is het toch, dat de hoogste kunstuitingen ook in de primitieve maatschappijen niet vastgekoppeld zijn aan de bevrediging van economische behoeften maar aan die van het hoogere menschelijke begeeren. De middel-

eeuwsche kunst bereikt haar hoogste uitingen niet in verband met huis en hof, doch met kerk en altaar.

En zelfs kunst, geheel los van economische behoeftebevrediging, men denke aan zang en dans, is reeds op de primitiefste stadiën van maatschappelijke ontwikkeling in kiem aanwezig, ook hier in den regel saamgeweven met uitingen van godsdienstzin.

Welnu, die overal in kiem aanwezige hoogere behoeften en begeerten, welke op een later stadium worden aangevuld met de behoefte aan stelselmatige geestesontwikkeling en verstandsovoeding, nemen in de hooger ontwikkelde maatschappijen toe in kracht zoowel als in bevredigingsmogelijkheid. Zij ontvangen haar eigen organen en nemen eene steeds grooter deel van het maatschappelijk leven in beslag.

Tusschen deze organisatie in dienst der hoogere menschelijke behoeften en begeerten en het ontwikkelingsstadium van het productieproces bestaat dit verband, dat de bestaansmogelijkheid dier organisaties door dit ontwikkelingsstadium bepaald wordt. Hoeveel energie in de maatschappij in dienst kan worden gesteld van die hoogere behoeften en begeerten, hangt af van het deel der maatschappelijke denk- en arbeidskracht, dat, in verband met de hoogte van de productietechniek, voor de goederenvoortbrenging niet in beslag genomen behoeft te worden. In zoover is er een onmiskenbaar verband tusschen de goederenproductie en de maatschappelijke organisaties op het gebied van godsdienst, kunst en wetenschap, een verband waarbij de stand der productietechniek in laatste ontleding het bepalend element is.

Doch de stand der productietechniek bepaalt wel *hoeveel* maatschappelijke energie kan worden gesteld in dienst van godsdienst, kunst en wetenschap; hij bepaalt niet *hoe* die energie, eenmaal vrijgelaten van den band der goederenproductie, zich uit en ontwikkelen zal.

Gelijk de geschiedenis leert en de ervaring van iederen dag aantoon, krijgen de organisaties ter bevrediging van hoogere menschelijke behoeften, eenmaal in het maatschappelijke leven opgenomen, een zelfstandigheid, een kracht en een invloed in en op de samenleving, die zonder historisch materialistisch vooroordeel bij geen mogelijkheid geheel is terug te brengen tot den invloed der economische toestanden op welken bodem zij zijn gewassen.

Naast den invloed der economische motieven, den eigen invloed ook van kerk en school te miskennen — om alleen van de meest op den voorgrond tredende organisaties in dienst van niet-economische behoeften te spreken — is ter wille van een vooropgesteld dogma de werkelijkheid voorbijgaan.

Zeker, godsdienst en wetenschap staan niet los van het economisch leven in de maatschappij, maar het omgekeerde is evenmin het geval. Er is nu eenmaal verband tusschen alle verschijnselen en al het gebeuren in de maatschappij, doch daarbij staan godsdienst en wetenschap niet alleen onder den invloed van de economische toestanden, doch worden deze laatste niet minder geïnfluenceerd door de leeringen van kerk en school.

Door het over het hoofd zien of naar den achtergrond dringen van de economische oorzaken in de maatschappelijke ontwikkeling wordt de werkelijkheid miskend; maar even groot is de fout van den marxist die, in het tegenovergestelde uiterste vervallende, op gezag van den meester, al het maatschappelijke gebeuren poogt terug te brengen tot economische motieven en aan de uitingen van hooger menschelijk begeeren eigen kracht, eigen beteekenis en eigen invloed op de geschiedenis der menschheid ontzegt.

* * *

Men kan geen marxist zijn zonder historisch-materialist te wezen; het omgekeerde daarentegen is zeer wel mogelijk. En wat meer zegt, er zijn verschillende historici en sociologen die met meer of minder persoonlijke vrijheden het historisch materialisme aanvaarden, zonder nochtans de consequenties te erkennen die MARX daaruit voor de ontwikkeling onzer hedendaagsche maatschappij meende te mogen en te moeten trekken. Deze consequenties zijn dan ook uit het historisch-materialisme zonder meer niet te verklaren; zij werden daaruit eerst afgeleid nadat deze geschiedbeschouwing ingeënt was met de bij MARX tot een tweede natuur geworden hegeliaansche begripsdialectiek.

Evenals in eindeloze reeks, volgens HEGEL's logica, elk begrip zijn eigen tegenstelling heeft; elke these en antithese zich oplossen in een beide omvattend ruimer begrip, de synthese, die als these opnieuw haar antithese heeft; — zoo roept, volgens MARX, ook elke maatschappelijke toestand zijn eigen tegenstelling te voorschijn en worden toestand en tegentoestand opgelost in een ruimere

door de eigenschappen van beide bepaalde maatschappelijke samenvatting.

Het bindweefsel tusschen het historisch-materialisme en de hegeliaansche dialectiek wordt in het stelsel van MARX geleverd door het leerstuk van den klassenstrijd.

Daar de maatschappelijke organisatie bepaald wordt door de economische toestanden welke daarin bestaan, beheerschen zij die de economische toestanden in hun macht hebben, de geheele maatschappij. En daar het in de macht hebben der economische toestanden bepaald wordt door het bezit der productiemiddelen, wordt de gansche maatschappij door deze bezitters beheerscht. Hun belang wordt vereenzelvigd met het algemeen belang, zij beheerschen den staat en daarmede de gansche maatschappij. Zoolang de productiemiddelen in handen zijn van een bepaald deel, eene bepaalde klasse der maatschappij, is de staat onvermijdelijk machtinstrument in handen dezer klasse. De staat is klassestaat, het recht klasserecht. Maar ook godsdienst en moraal worden, daar ook zij producten zijn der heerschende economische toestanden, machtsmiddelen ten bate der heerschende klasse; in den klassestaat is de godsdienst onvermijdelijk klasse-godsdienst, de moraal onvermijdelijk klasse-moraal.

Tegen dat klasserecht der heerschende klasse, tegen dien klassestaat, den klasse-godsdienst en de klasse-moraal komen zij in opstand die van de voordeelen van het bezit der productiemiddelen uitgesloten zijn. Deze vormen de revolutionaire klasse, die zich eerst te buiten gaat aan locale en onsamenhangende opstootjes, maar die zich langzamerhand haar doel beter bewust wordt en haar kracht beter op de verwezenlijking van dit doel richt. De niet-bezittende klasse is door den drang der maatschappelijke omstandigheden revolutionair en blijft dit totdat zij aan de overheerschende klasse haar machtsmiddel, het bezit van de productiemiddelen, en daarmede de overheersching van staat en recht, godsdienst en moraal ontnomen heeft. Daardoor zijn de onderdrukte klassen niet slechts revolutionair, maar ook — zoolang zij die onderdrukking niet van zich hebben afgeschud — de hefboomen van den maatschappelijken vooruitgang.

In de middeleeuwen en nog lang daarna was deze rol toebedeeld aan de bourgeoisie, die de overmacht van adel en geestelijkheid had te breken, welke voortsproot uit het bezit van den

grond, destijds het productiemiddel bij uitnemendheid. De door de bourgeoisie voltrokken maatschappelijke revolutie begon met de opkomst der steden, waardoor de stadburgers zich wisten te onttrekken van lijfeigenschap en hoorigheid; zij werd bekroond door de groote revolutie in het einde der 18^e eeuw, waardoor aan de voorrechten van adel en geestelijkheid een einde werd gemaakt en rechtens werd erkend dat het bezit der productiemiddelen feitelijk van de handen van adel en geestelijkheid overgegaan was in die der bourgeoisie.

Daarmede was de revolutionaire rol der bourgeoisie afgespeeld en werd zij, die eeuwenlang draagster was geweest van de maatschappelijke ontwikkelingskrachten, de conservatieve klasse, welke op haar beurt den staat maakte tot *haar* klassestaat en welke nu recht, moraal en godsdienst schoeide op de haar passende leest.

Maar reeds lang vóór de officieele erkenning dat het bezit der productiemiddelen aan de hand van adel en geestelijkheid was ontglipt en in die der bourgeoisie was overgegaan, had zich de kiem gevormd eener nieuwe onderdrukte klasse, welk vooral in de 19^e eeuw zich van haar maatschappelijken toestand allengs beter bewust werd, en die de revolutionaire rol als draagster van den maatschappelijken vooruitgang van de bourgeoisie overnam. Gelijk het grondbezit van adel en geestelijkheid in de middeleeuwen de bourgeoisie had te voorschijn geroepen, welke aan adel en geestelijkheid ten slotte hunne voorrechten had ontrukkt, zoo heeft het kapitaalbezit der bourgeoisie de klasse der proletariërs doen ontstaan, welke op haar beurt aan de bourgeoisie het bezit der productiemiddelen, van het kapitaal zal ontrukken. Met dezen omslag der kapitalistische maatschappij zal een nieuwe toestand worden geschapen, waarin de daaraan voorafgaande toestanden hunne oplossing zullen vinden en waarin, daar er onder het proletariaat geen te onderdrukken klasse meer overblijft, elke klasse-onderscheiding, elke klasse-overheersching zal wegvallen en de staat, welke alleen *raison d'être* heeft als machtinstrument eener overheerschende klasse overbodig worden en afsterven zal.

In die nieuwe maatschappij zullen de toestand gelijk de bourgeoisie dien schiep bij de opkomst der steden en de tegentoestand die in de latere kapitalistische ontwikkeling van de burger-maatschappij daaruit geboren werd, in eene hoogere harmonische eenheid worden opgelost en saamgebracht.

Toen in de middeleeuwen de bourgeoisie zich aan lijfeigenschap en hoorigheid onttrok en tegenover het in onvrijheid werken voor een grondheer het stelsel in toepassing bracht van den vrijen arbeid, geschiedde dit in den vorm van het handwerk, waarbij de handwerker de opbrengst ontving van het product van zijn eigen arbeid. Later, toen de machine het handwerk verdrong, bleef de arbeid wel juridisch vrij, maar sloeg de toestand die in het tijdperk van het handwerk had geheerscht toch in zijn eigen tegenstelling over. De arbeid die voorheen den arbeider, handwerker, het product daarvan had verzekerd, werd verdrongen door den gemeenschappelijken arbeid van velen in een en dezelfde fabriek, doch zóó dat het product van dien gemeenschappelijken arbeid niet langer toekwam aan de arbeiders zelve, maar aan den kapitalist in wier dienst zij hun werk verrichten en die hun daarvoor in ruil niet de waarde gaf van hun arbeidsproduct, maar slechts die van hun arbeidskracht.

Door de toenemende revolutionaire kracht van het onderdrukte proletariaat dat aldus gedwongen wordt niet alleen in dienst van, maar ook ten bate van eene kleine kapitalistische minderheid te werken, zal deze thans heerschende maatschappelijke ordening worden omvergeworpen en plaats maken voor de communistische maatschappij, waarin niet slechts, gelijk in de kapitalistische werkplaats, te zamen zal worden gearbeid, maar waarin daarnevens het product aan de gemeenschap, welke dan zelve de productiemiddelen in handen hebben zal, zal toevallen, waarin derhalve, in hooger en communistischen vorm, de groote productieve kracht van het kapitalisme zal zijn vereenigd met de verwezenlijking van de idee van den vrijen arbeid ten bate niet van eene overheerschende klasse, maar van de arbeiders zelve, van de gemeenschap in haar geheel.

In deze voorstelling, die men met schakeeringen in de onderdeelen in alle principieel marxistische geschriften kan terugvinden zijn de drie hoofdelementen: het historisch materialisme, het leerstuk van den klassenstrijd en de hegeliaansche dialectiek gemakkelijk genoeg na te speuren. Zij heeft bovendien het groote voordeel van bevattelijk te zijn. De vraag is slechts, beantwoordt zij aan de werkelijkheid?

Het antwoord dat door een toenemend aantal dergenen die zich met de studie der maatschappelijke ontwikkelingsverschijnselen

bezig houden, op deze vraag gegeven wordt, is ontkennend.

Voor zoover MARX in zijne geschiedbeschouwing zich bepaalde tot het verledene, liggen daarin vele elementen die der overweging overwaard zijn en die van de werkelijkheid door hem werden afgelezen; maar toen hij, gewapend met de gematerialiseerde hegeliaansche begripdialectiek, meende aan de maatschappelijke ontwikkeling voor de toekomst haar baan te kunnen voorschrijven, ging hij zich te buiten aan hetgeen een der vele wetenschappelijke sociaal-democraten, voor wie het marxistische keurslijf te benauwend is geworden, geestig heeft gequalificeerd als historisch utopisme.

De gronden waarop het oordeel rust, kan ik slechts aanstippen. Daarop ingaan kan ik niet; ik zou anders tegen wil en dank mij begeven in eene bespreking der afgeleide bewegingswetten, die ik, in den aanvang van dit opstel, met voordacht buiten de deur zette.

Het historisch utopisme, waarin MARX bij zijne voorspellingen omtrent de toekomst der maatschappij verliep, is hoofdzakelijk op rekening te stellen van zijn gebruik of liever misbruik van HEGEL's dialectiek. Om in die dialectiek te passen *moest* de ontwikkeling onzer hedendaagsche maatschappij gaan in de richting eener toenemende scheiding tusschen de steeds driester en conservatiever optredende bourgeoisie eener- en het steeds revolutionairder zich gedragend proletariaat anderzijds.

De werkelijkheid heeft zich aan dat marxistisch voorschrift niet gestoord. De toestand van de arbeidende klasse wordt in onze hedendaagsche maatschappij niet allengs ondragelijker, veeleer het tegendeel; het kapitaalbezit hoopt zich niet op in een allengs kleiner aantal handen, veeleer het tegendeel; de proletariërs worden niet allengs revolutionairder, veeleer het tegendeel. De allengs sterker wordende organisatie onder de arbeiders wendt zich meer en meer af van de revolutionaire „Duselei”; zij spitst zich steeds meer toe niet op de omverwerping van de hedendaagsche maatschappij, maar op de verbetering der economische positie van de arbeidende klasse in en op den grondslag van deze maatschappij. De staat verscherpt niet allengs zijn karakter van klassestaat. Integendeel, de klassetrekken die den staat nog het verleden eigen zijn, beginnen allengs af te stompen. De geheele sociale wetgeving staat in alle beschaafde staten in het teeken der arbeidersbescherming; telkens worden aan het bezit voorrechten, die niet meer in de moderne maatschappij passen, ontnomen en

worden de rechten der arbeiders vergroot. Men denke slechts aan de arbeiderswetgeving, de arbeidersverzekering, de wettelijke bepalingen op het gebied der volkshuisvesting, de verbetering der rechtspositie van arbeiders in dienst van publieke lichamen, de bepalingen betreffende minimum-loon en maximum-arbeidsduur in bestekken, de wettelijke regeling van het arbeidscontract, enz. enz.

Zienderoogen neemt het klassekarakter van staat en recht af. En wie in ernst zou willen volhouden dat godsdienst en moraal bezig zijn zich te ontwikkelen in de richting van een klassengodsdienst en een klassemoraal van de werkgeversklasse, moet het oog moedwillig gesloten houden voor hetgeen de werkelijkheid om zoo te zeggen dagelijks te zien geeft. Voor zoover ook aan godsdienst en moraal nog klasse-elementen kleven, zijn deze bezig niet zich te verscherpen maar geleidelijk af te stompen.

Opmerkelijk en teekenend dan ook is het dat zelfs de sociaal-democratie zich allengs meer van het revolutionaire marxisme afwendt en — zonder het revolutionairisme officieel reeds geheel prijs te geven — haar kracht steeds meer zoekt in het optreden als hervormingspartij van de uiterste linkerzijde.

Wie naast de verschijnselen op politiek gebied ook oog heeft voor hetgeen voorvalt op het terrein der coöperatieve alsmede op dat der moderne vakbeweging met hare collectieve contracten, moet wel tot de conclusie komen dat de maatschappelijke ontwikkeling niets slechts op ondergeschikte punten afwijkt van den koers die MARX haar aan de hand van zijn historisch-materialistisch-dialectisch-klassenstrijdlerstuk meende te kunnen voorschrijven. Zij heeft zich de vrijheid veroorloofd een geheel tegenovergestelden koers in te slaan. Onze moderne maatschappij wordt niet kapitalistischer, maar geeft onder behoud van het loonstelsel aan de daaronder arbeidenden steeds meer rechten. Daardoor ontwikkelt zij zich langzaam tot een allengs hooger peil, dat niet door een revolutionair-dialectischen omslag plotseling zal worden te voorschijn geroepen, maar door rusteloozen hervormingsarbeid geleidelijk wordt naderbij gekomen en dat in elk hooger ontwikkelingsstadium nieuwe idealen en problemen ter nastreving en oplossing stelt. Daarbij komt, gelukkig, het sociale element in de organisatie onzer samenleving allengs meer op den voorgrond. Dat echter deze maatschappelijke ontwikkeling in afzienbaren tijd ons zou voeren in een communistische maatschappij, gelijkende

op de eens door MARX en ENGELS in enkele groote trekken geteekende samenleving der toekomst, wordt met den dag minder waarschijnlijk.

* * *

Een enkel woord tot slot over het derde, speciaal economische steunpunt van het marxistische stelsel, de meerwaardetheorie. Deze theorie is geheel opgebouwd op den grondslag der klassiek-liberale waardetheorie van RICARDO, welke de ruilwaarde der goederen doet afhangen van den arbeid die onder den gegeven ontwikkelingsstand der productiemiddelen gemiddeld noodzakelijk is voor de voortbrenging daarvan. Die maatstaf geldt echter niet alleen voor de ruilwaarde der goederen, hij geldt ook voor de eigenaardige waar, welke de arbeider ter markt brengt, de arbeidskracht. Ook de waarde hiervan wordt in de theorie van RICARDO en van MARX bepaald door den arbeid die gemiddeld noodzakelijk is voor hare reproductie, d. w. z. voor de voortbrenging der levensmiddelen, welke de arbeider behoeft om met een gezin overeenkomstig de levenseischen zijner klasse te kunnen bestaan.

Hieruit werd door MARX de consequentie getrokken, dat de arbeider die zijn arbeidskracht verkoopt aan den kapitalistischen werkgever, deze daarmede het recht afstaat op de waarde die hij met zijn arbeid voortbrengt, terwijl hij zelf slechts ontvangt de waarde zijner arbeidskracht. Deze laatste waarde vertegenwoordigt niet alleen slechts een deel van de waarde, welke de arbeider voortbrengt, maar aangezien bij de verbetering van de productietechniek de arbeid, vereischt voor het voortbrengen der voor den arbeider en zijn gezin noodige levensmiddelen, daalt en het product dat met een bepaalde hoeveelheid arbeid is te voorschijn te brengen, stijgt, volgt hieruit dat de arbeider een allengs kleiner wordend deel van zijn arbeidsproduct ontvangen zal.

Deze meerwaardetheorie beoogde derhalve het bewijs te leveren dat de meerwaarde, welke de arbeider voortbrengt boven de hem in loon uitbetaald wordende waarde zijner eigen arbeidskracht, in de beurzen van de bezitters der productiemiddelen terecht komen moet en dat deze meerwaarde een allengs toenemend deel van het maatschappelijk product vertegenwoordigt.

Het is duidelijk dat de meerwaardetheorie staat en valt met de arbeidswaardetheorie welke haar tot uitgangspunt strekt. En zij is daarmede gevallen. Doch het meest eigenaardige hiervan is

wel, dat niemand tot dien val meer heeft bijgedragen dan MARX zelf. Nadat hij in het eerste deel van zijn groote werk „*Das Kapital*” de meerwaardetheorie ontwikkeld en in bijzonderheden uitgewerkt heeft, uitgaande van de stelling dat de ruilwaarde der waren — d.w.z. de verhouding waarin zij door tusschenkomst van het geld met elkander geruild worden — bepaald wordt door den in elk dier waren belichaamden gemiddeld maatschappelijk noodzakelijken arbeidstijd, is het laatste — na zijn dood uitgegeven — deel van dat werk voor een groot deel gewijd aan de verklaring van het feit dat de goederen in de kapitalistische maatschappij in eene gansch andere verhouding worden geruild dan het geval wezen zou als de gemiddeld maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd, voor hunne voortbrenging vereischt, daarbij tot maatstaf diende.

Daarmede trok MARX zelf aan zijne met zooveel zorg opgebouwde en schijnbaar zoo stevig gegronde meerwaardetheorie den grond onder de voeten weg. Het eenige wat daarvan overbleef, dat de kapitalisten te zamen genomen de meerwaarde ontvangen boven de waarde der arbeidskracht van de arbeiders als klasse genomen, hing nu ook in de lucht. Want, zoodra voor de kapitalistische maatschappij moet worden erkend dat de waren onder normale omstandigheden niet in verkoopprijs kunnen dalen beneden haar productieprijs, maar boven dit minimum verkocht kunnen worden zoowel boven als beneden de waarde, uitgedrukt in den daarin belichaamden gemiddelden arbeidstijd, geldt die mogelijkheid evenzeer voor de waar arbeidskracht als voor de andere waren.

Daarbij komt dat ook de statistiek de consequentie, dat de arbeidende klasse een allengs kleiner deel van het maatschappelijk produkt zou ontvangen, heeft gelogenstraft.

De marxistische waardetheorie is dan ook van alle onderdeelen van het marxistische stelsel het meest gehavend uit den wetenschappelijken strijd gekomen. Met uitzondering van enkele fanatici, die „plus marxistes que MARX”, ook dit deel van het stelsel niet prijs willen geven, erkennen ook de wetenschappelijk gevormde sociaal-democraten allengs meer dat de waardetheorie heeft afgedaan, dat de in het eerste deel van „*Das Kapital*” ontwikkelde waardewet met de werkelijkheid in de kapitalistische maatschappij niet strookt. Gestreden wordt hoofdzakelijk nog slechts hierover of MARX een fictieve waardewet (PROUDHON's „natuurlijke” waarde-

wet) tot uitgangspunt heeft willen nemen bij zijne economische beschouwingen in „*Das Kapital*” dan wel of hij daarbij de waardewet heeft genomen geldend voor het vóorkapitalistische tijdperk van het handwerk. Ik stip slechts aan dat ENGELS aan deze laatste oplossing van het probleem zijn gezag heeft verleend en dat de neo-marxisten geneigd zijn hem daarin te volgen. Doch welke oplossing men ook kiese; zoodra erkend moet worden dat de waardewet, welke de gansche uiteenzetting van —, de gansche wetenschappelijke critiek op het kapitalistische stelsel draagt, voor dit stelsel niet past, is daarmede ook de wetenschappelijke onhoudbaarheid erkend van de consequenties, welke uit die waardewet voor de kapitalistische maatschappij werden getrokken, in de eerste plaats van de meerwaardetheorie.

Zoo schreef dan ook BERNSTEIN in de *Sozialistische Monatshefte* van het jaar 1906 (II bl. 843/4): „Gelijk volgens MARX zelf de arbeidswaarde den ruil, resp. koop en verkoop in het vóorkapitalistische tijdperk moet hebben bepaald, maar in het tijdperk van het ontwikkelde kapitalisme tegenover den productieprijs op den achtergrond treedt (hoe lang heeft men in socialistische kringen vast geloofd, dat zij juist den prijs in de kapitalistische periode bepalen zou!), zoo voeren ook alle van die waarde uitgaande gedachtengangen tegenwoordig op dwaalwegen Met deze erkenning, welke zich aan ieder onafwijsbaar opdringt, die zonder doctrinaire vooringenomenheid zich aan deze vraag zet, verliest ook de eisch der terzijdestelling van het stelsel van den loonarbeid voor allen afzienbaren tijd ... elken zin”.

* *

De rol welke het marxisme zich zelfen had toegedacht, van wetenschappelijke zekerheid te geven aan de revolutionaire methode en het communistische einddoel der arbeidersbeweging heeft het niet kunnen vervullen. Het is in zijne wetenschappelijke grondslagen te kort geschoten en voor de werkelijkheid, waarvoor ten slotte elke theorie heeft te wijken, in zijne bepalingen van den maatschappelijken ontwikkelingsgang gelogenstraft. De revolutionaire methode wordt door de arbeidersbeweging allengs meer verlaten, de staat legt zijn klassekarakter steeds meer af en het communistische einddoel ligt in een verder en nevelachtiger verschieft dan ooit te voren.

Dit neemt niet weg dat het stelsel van MARX in de geschiedenis der sociologische en economische stelsels een onvergankelijke plaats zal blijven innemen, wegens de koenheid van opzet zoowel als wegens de overweldigende ijver en denkkraft die aan de uitwerking zijn besteed, maar ook wegens den dwang tot eigen nadenken dien het oefent op ieder die er mede in aanraking komt.

Met het ineensstorten van het haar ondergeschoven historisch-materialistisch-dialectisch-economisch voetstuk is de moderne arbeidersbeweging weer op haar eigen beenen komen te staan en gaat zij niet meer gebukt onder den valschen en drukkenden schijn van een wetenschappelijk noodzakelijke materialistische beweging te wezen.

Zij kan zich thans weer vertoonen voor hetgeen zij is: eene idealistische beweging, welke voor de arbeidersbevolking, d.w.z. voor de groote meerderheid, hoogere en betere maatschappelijke levensvoorwaarden najaagt en zodoende tevens, naar gelang zij haar eigen doeleinden weet te verwezenlijken, medewerkt aan de ontwikkeling onzer maatschappij tot een hooger peil.

Zij is er waarlijk niet minder om, al schroomt zij onder de nawerking van het marxisme voorloopig nog voor haar ware, idealistische karakter rondweg uit te komen.

M. W. F. TREUB.

Alle crisistoelagen zijn vervallen!

Nieuwe Brochures:

A. DORST, **Consequentie gevraagd!** Een woord naar aanleiding van de Beweging der „Jong-Gereformeerden”. f 0.60

Pro en Contra: Klassenstrijd. Pro: Dr. W. v. RAVENSTEYN; Contra: Dr. E. J. BEUMER. f 0.60

IDA HEYERMANS, **Onze Jongeren EN de Moderne Literatuur.** f 0.60

IDA HEYERMANS, **Onze Jongeren IN de Moderne Literatuur.** f 0.60

Het is nu tijd U te abonneeren op:

MANNEN EN VROUWEN VAN BETEKENIS

Een serie Karakterschetsen, bijeengebracht door HENRI VAN DER MANDERE. (Nieuwe Reeks)

Per serie van 6 nrs. (bij intek.) f 3.—
Afzonderl. nrs. f 0.60

Als no. 4 van de IIe (loopende) serie verschijnt dezer dagen: **CLAUDE DEBUSSY**, door CONSTANT VAN WESSEM.

Als voorlaatste nrs. zagen het licht:

Dr. WILLEM ROYAARDS, door Dr. J. L. WALCH.
GUSTAV MAHLER, door HERMAN RUTTERS.
(Prijs van dit dubbel-nr. f 1.—)

PRESIDENT WILSON, door HENRI VAN DER MANDERE.
DAVID LLOYD GEORGE, door HENRI VAN DER MANDERE.

Vraag den gratis catalogus met meer dan 200 oudere nrs. tegen zeer voordeelige voorwaarden!

UITGAVE HOLLANDIA-DRUKKERIJ, BAARN.

**KOOPT
EN LEEST
DE BOEKEN VAN
PRENTICE MULFORD**

den „profeet voor onzen tijd” gelijk hij door velen genoemd wordt, in elk geval den man die onzen tijd, die elk onzer persoonlijk, die U iets te zeggen heeft!